

УДК 330.101

І.А.ОСТРОВСЬКИЙ, канд. екон. наук

Харківський національний університет міського господарства імені О.М.Бекетова

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Розглядаються теоретичні засади аналізу технологічної модернізації економіки України, зокрема її регіональні аспекти.

Рассматриваются теоретические основы анализа технологической модернизации экономики Украины, в том числе её региональные аспекты.

Discusses the theoretical basis of the analysis of technological modernization of Ukraine's economy, including its regional aspects.

Ключові слова: інституційні зміни, регіон, системний підхід, технологічна модернізація, технологічний уклад.

Формування і розвиток ефективної, соціально-орієнтованої та конкурентоспроможної економіки в умовах глобалізації світогосподарської системи можливе лише за умов входження країни та її регіонів до загальносвітового економічного тренду, який визначається прискоренням технологічного розвитку, що обумовлює інваріантний характер парадигми модернізації. Модернізацію необхідно розглядати, як сучасну форму соціально-економічного розвитку, що має прогресивне спрямування до найкращого втілення загальнолюдських цінностей та інтересів, супроводжується виникненням нових форм і технологій організації та виробництва на основі попередніх, які закінчили свій функціональний цикл. Тому головною складовою виступає процес технологічної модернізації, визначений в концепції зміни технологічних укладів.

Метою роботи є визначення методологічних засад аналізу технологічної модернізації з використанням системного підходу.

Українська економіка характеризується превалюванням енергоємних галузей третього і четвертого технологічних укладів, що актуалізує необхідність розвитку високотехнологічних галузей «ядра» п'ятого і шостого технологічних укладів. Понад два десятиліття незалежності України не забезпечено перехід економічної системи до інвестиційно-інноваційного типу розвитку. Триває втрата виробничого та науково-технічного потенціалу країни, невирішеною залишається проблема спрямування ринкового механізму на активізацію розвитку інноваційної діяльності, що є прямою загрозою національній безпеці.

Однією з вихідних причин прогресуючого відставання нашої держави є недостатнє наукове обґрунтування наявних процесів і відповідні методологічні непорозуміння, що часто виникають при розро-

бці численних аналітичних звітів, стратегій, програм і т.д. Звернення до теоретико-методологічних засад, зокрема спроби інтегрувати на перший погляд суперечливі концепції дозволятиме плідно поєднати напрацювання вчених, які вже мають досягнення і є засновниками або представниками різних наукових шкіл. Крім того, давно доведеним фактом є ефект постійного дискусійного оновлення існуючих підходів. *Системний підхід* є тим дискусійним майданчиком, на якому можна відпрацювати невирішені питання. Одночасно він дозволяє проаналізувати суперечливу єдність законів і категорій.

Системний підхід – це напрямок методології наукового пізнання й соціально-економічної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем, що спирається на використання принципу системності. Принциповим є розмежування вузького і широкого розуміння зазначеного підходу. Вузький зміст підкреслює домінування загальної теорії систем. Широке розуміння включає в себе низку суміжних парадигм, які можуть суперечити одна одній. Зокрема, при цьому ураховується, що властивості цілого, як правило, відрізняються від суми властивостей складових його частин, що крім прямих (внутрішніх) і непрямих (зовнішніх) ефектів у системах існують ще синергетичні взаємодії елементів – емерджентні (обумовлені цілісністю системи), агломераційні (від приєднання, нагромадження й концентрації елементів) та інші. Тому майбутній стан і поведінка систем, особливо складних і реальних, однозначно непередбачене, і це нерідко відкриває більші можливості для адаптивного управління на основі використання зворотних зв'язків, що досить важливо практично. Із цих позицій дуже добре охарактеризував системний підхід А. Печчеї – засновник Римського клубу та його перший президент: «Гостра потреба в системному підході диктується самим складним характером сучасного миру, де взаємні зв'язки між окремими компонентами найчастіше важливіше, ніж самі компоненти» [1, с. 111].

Системний підхід у широкому розумінні дозволяє достатньо повно проаналізувати міждисциплінарний характер вивчення суспільних процесів. Саме системна міждисциплінарність стала підставою аналізу модернізаційних процесів у роботах Гейця В.М., Глазьева С.Ю., Гриценка А.А., Клейнера Г.Б., Полтеровича В.М., Решетило В.П., Федулової Л.І., Ясіна С.Г. [2-9] та багатьох інших учених.

В умовах фрагментації (просторової незв'язності) і нестабільності (слабкої міжчасової залежності) економіки й суспільства в Україні несистемна модернізація неефективна, оскільки її результати не зможуть бути поширені в просторі й збережені в часі.

Оцінюючи розбіжності, за даними табл. 1, що існують між рівнями економічного розвитку виробництва у структурі регіонального промислового комплексу, слід відмітити, що домінуючими в ньому є низько- і середньо- низькотехнологічні галузі промисловості, питома вага яких становить близько 90%. Середньо- і високотехнологічні галузі промисловості зосереджені лише в трьох областях і складають близько 10% у загальному обсязі виробництва.

Таблиця 1 – Структура галузей промислового комплексу України у регіональному розрізі [8, с. 13]

Характеристика	Питома вага у структурі виробництва	Області
Низькотехнологічні галузі промисловості: виробництво та переробка	49-53%	Донецька, Луганська, Полтавська, Запорізька, Львівська
Середньонизькотехнологічні галузі промисловості: гумові й пластмасові вироби, інші неметалічні мінеральні продукти, суднобудування, базові метали, машинобудування (без виробництва електричного та електронного устаткування)	40%	Майже всі області (крім Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Херсонської, Чернівецької, Чернігівської)
Середньовисокотехнологічні галузі промисловості: виробництво електричного та електронного устаткування, машинобудування, фармацевтична	6-8%	Київська, Харківська, Львівська
Високотехнологічні галузі промисловості: біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі та інтегровані високошвидкісні транспортні системи	1-3%	Київська, Харківська, Львівська

Велика диференціація регіонів за рівнем економічного та технологічного розвитку, слабкий попит на інновації, несприятливі інституціональні умови, незначні обсяги інвестицій, а також відсутність ґрунтовних економічних підходів до регіональних проблем веде до значного відставання окремих галузей і територій, не дозволяє сформувати сприятливу інноваційно-інвестиційну модель для проведення технологічної модернізації економіки регіонів.

Крім цього, технологічна модернізація ускладнюється монополізацією регіональної економіки і бюрократичним процесом, внаслідок чого вітчизняний приватний бізнес не спрямувався в індустріальні сек-

тора економіки регіонів, а сконцентрувався у видобувних секторах і галузях переробки. Таким чином, чим швидше буде проведена технологічна модернізація економіки регіонів, тим з'явиться більше можливостей для виробництва інноваційної продукції.

Системна модернізація країни повинна сприяти підтримці й розвитку базових підсистем народного господарства, оскільки такі системи утворюють так званий системний ресурс [8].

Системна модернізація повинна охоплювати основні рівні економіки, від нано- до мегарівня. Розглянемо рівневі аспекти модернізації та пов'язані з ними ризики, концентруючи увагу на меті й ризиках відповідного аспекту модернізації (табл. 2).

Таблиця 2 – Рівні модернізації: мета та ризики [10, с. 89-90]

Рівень модернізації	Мета	Ризики
Наномодернізація	Зміна відношення індивіда до суспільства, покликання, обов'язків	Активний опір громадян, соціальні хвилювання й витрати на їхнє подолання
Мікромодернізація	Реформа усередині та між-фірмових відносин, корпоративного керування, відносин «підприємство – суспільство»	Зниження функціональної активності підприємств наслідками, що й впливають звідси: зниженням доходів бюджету, падіння ролі держави як антикризового лідера
Мезомодернізація	Дефрагментація економічного простору, активізація й вирівнювання регіонального розвитку, забезпечення галузевої консолідації, удосконалення інституціональних систем.	Порушення ієрархії влади
Макромодернізація	Утворення повномасштабної багатокладної економіки із прискореним розвитком вищих технологічних укладів, підвищення транспарентності й однорідності економічного простору	Захоплення імітаційною стороною модернізації
Мегамодернізація	Визначення й реалізація місії України у світовому співтоваристві	Небезпека ізоляціонізму

Визначення рівнів модернізації економіки допомагають завдати цільові орієнтири, складові процесу, умови реалізації.

Модернізація економіки як *системне явище* суперечливо поєднує структурні, технологічні, інституціональні зміни в національній економіці, що спрямовані на підвищення її конкурентоспроможності та

забезпечення розвитку в довгостроковій перспективі. За ресурсами вони є конкуруючими, загалом же зазвичай поєднуються у певних пропорціях. Узагальнення та систематизація дозволяють визначити такі умови успішної реалізації проекту модернізації:

1. Виважена оцінка ресурсів та можливостей, реальність цілей та шляхів їх досягнення, тобто, розробка чіткої стратегії розвитку.

2. Макроекономічна політика, що ґрунтується на мобілізації ресурсів для модернізації.

3. Ефективна взаємодія із зовнішнім середовищем модернізації (стратегічними партнерами).

4. Наявність зацікавлених груп інтересів з достатнім владним впливом, готовність еліти і суспільства до змін. Країна, що здійснює модернізацію, стикається з численними проявами «ефекту блокування» Довіра до влади. Події Євромайдану 2013-2014 рр. підкреслили глибину політичного протистояння. За таких умов державні установи не виконують ролі інституту, що примушує дотримуватись правил життя у суспільстві.

5. Позитивне сприйняття модернізаційних перспектив потребує формування відповідного *соціального капіталу* – комплексу зв'язків, що підтримуються на основі неформальних цінностей, норм і понять, які поділяються членами соціальних груп, і який створює між ними критичну масу довіри та соціальної підтримки, ефект співпраці і взаємодії. Натомість поширення ідеології надмірного споживання спричиняє замкнення свідомості на власному і особистому, людина огорожується від суспільства родиною, добробутом, домінують інтереси одного дня.

Основні ризики системного модернізаційного проекту пов'язані з таким.

1. *Відсутність у суспільстві попиту на модернізацію.* Національна економіка де-факто розпалась на численні територіальні та галузеві сегменти. Представлені у владі бізнес-групи зорієнтовані на низькотехнологічний експорт і включені до глобальної економіки як периферійна частина. У населення відсутня готовність обмежити споживання, великий бізнес має можливості зменшити податкове навантаження, користуючись послугами офшорних зон. Таким чином, має місце конфлікт інтересів.

Новий етап приватизації (обленерго, земель сільгосппризначення, зняття обмежень на приватизацію підприємств авіабудування, об'єктів портової інфраструктури) створює додаткові можливості для отримання надприбутків без інновацій та стимулює до збереження «розмитих» прав власності. Фінансовий сектор не зацікавлений кредитувати ризи-

кові інноваційні проекти, маючи більш прибуткові альтернативи (наприклад, споживче кредитування).

Інституційні зміни викликають опір, тому що для бізнесу і населення за слабких формальних інститутів витрати неформального вирішення питань є нижчими: хабарництво, корупція стали інститутом – загальновизнаною, загальноприйнятою нормою поведінки. Для владних структур неформальні відносини – це можливість пом'якшення соціальної напруги, отримання бюрократичної ренти. Компенсаційні міри (кредитно-податкові та інші пільги, участь держави у фінансуванні проектів) сприятимуть активації мотивів до модернізації лише у поєднанні із заходами підвищення ризику використання неінноваційних інструментів конкуренції (корупційних послуг і т. п.). Марно, нічого не змінивши в перерозподільчих механізмах, намагатися пропонувати суспільству мобілізувати ресурси для перетворень.

2. Варто звернути на такий аспект, як соціальна безпека модернізації. Наслідком може стати скорочення працівників у базових галузях: технологічне та технічне переозброєння підвищує продуктивність праці у 3-5 разів. Для робочої сили, що вивільняється, необхідно створювати робочі місця у високотехнологічному секторі. Але через недостатню кваліфікацію працівники не зможуть там бути задіяними (майже чверть зайнятих в Україні – представники найпростіших професій).

3. Нестача ресурсів для реалізації анонсованих проектів та програм. Поки модернізація в Україні має точковий характер, зводиться до технологічного оновлення галузей, що орієнтовані на внутрішній ринок (збиральні виробництва, харчова промисловість, мобільний зв'язок, фінансовий сектор, роздрібні торговельні мережі). Зараз під впливом глобальних і геополітичних викликів (зростання цін на енергоресурси, посилення конкуренції) це змушені робити експортоорієнтовані металургія і хімічна промисловість. Перетворення відбувається за наздагоняючим типом.

Індикативне планування сприятиме регулярній взаємодії між урядом, бізнесом, профспілками, споживачами для зміцнення взаємної довіри і координації зусиль щодо змін в економіці. Розвиток державно-приватного партнерства (інструментом реалізації може стати поширення системи «електронного уряду»), у т. ч. через залучення бізнесу і суспільства до моніторингу виконання державних функцій, подальші заходи в напрямі зниження загального рівня трансакційних витрат суб'єктів національної економіки (посилення захисту прав власності, зниження адміністративних бар'єрів для бізнесу і громадян, боротьба з корупцією) сприятимуть формуванню умов для модернізації. Водночас, зберігаються підвищені ризики нестачі та розпорошення

ресурсів, відсутності мотивації до змін, втечі капіталу та інерційного вбудовування підприємств до структур іноземних ТНК на неприйнятних для країни умовах. Не існує дієвих механізмів перерозподілу ресурсів із сировинних виробництв до високотехнологічних. Проблеми усунення цих ризиків потребують якомога швидшого розв'язання.

Модернізація економіки й суспільства в Україні повинна бути спрямована на забезпечення можливості самостійного еволюційного розвитку зі збереженням територіальної цілісності, культурної ідентичності й внутрішньої різноманітності. Модернізацію слід розглядати як етап, тактичну мету найближчого періоду, у той час як перехід до сталого, самодостатнього розвитку в напрямку реалізації державної місії – як ціль стратегічну. Поділ функцій за періодами пов'язаний з політичними обставинами. У найближчі роки постановка стратегічних орієнтирів чи навряд може бути обґрунтована. У цей період слід прикласти максимум зусиль для запозичення, апробації, освоєння й укорінення ефективних технологій і інститутів. Поряд з даними тактичними завданнями модернізації необхідна підтримка процесу саморозвитку як комплексу рішень, спрямованих на пізнання й реалізацію державної місії. Дуже важливо, щоб у період модернізації, пов'язаний з перенесенням на вітчизняну економіку прогресивних технологій і інститутів, не припинявся духовно-моральний розвиток суспільства як передумова наступного стратегічного етапу.

1. Печчеи А. Человеческие качества; пер. с англ. / А. Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
2. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєць В.П. Семіноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
3. Глазьев С.Ю. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса: монография / С.Ю. Глазьев. – М.: Экономика, 2010. – 255 с.
4. Гриценко А.А. Методологічні основи модернізації України / А.А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 4-12.
5. Клейнер Г.Б. Системный ресурс экономики...: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kleiner.ru/arpab/sisorikros_2011.htm
6. Полтерович В.М. Гипотеза об инновационной паузе и стратегия модернизации / В.М. Полтерович. – Вопросы экономики. – 2009. – № 6. – С. 4-22.
7. Решетило В.П. Синергия становления и развития региональных экономических систем: монография / В.П. Решетило; Харк. нац. акад. город. хоз-ва. – Х.: 2009. – 218 с.
8. Федулова Л.І. Підходи до формування дієвої інноваційної стратегії України / Л.І. Федулова // Наука та інновації. – 2009. – № 3. – С. 5-15.
9. Ясин Е.Г. Институциональные ограничения модернизации, или приживется ли демократия в России? / Е.Г. Ясин // Вопросы экономики. – 2011. – № 11. – С. 4-24.
10. Рустамов Э. Принципы эволюционной модернизации переходных экономик / Э. Рустамов // Вопросы экономики. – 2009. – № 7. – С. 85-96.

Отримано 23.01.2014